

MEZŐHEGYES TELEPÜLÉSSZERKEZETÉNEK KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE

BÁNYÁSZNÉ KRISTÓF ANDREA – KÓKAI SÁNDOR

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MEZŐHEGYES SETTLEMENT STRUCTURE

After its establishment, it attracted to itself like a magnet those central functions that stood out from its narrower environment, were versatily connected to horse breeding, thanks to which it gained national and then European fame in a short time. The development of the settlement in the century and a half that has passed since the agreement was extremely dynamic, in which the Ménesbirtok played a key role, with development indices exceeding its age and its status as a model economy, constantly renewing itself. Simultaneously with industrialization, institutions and services satisfying the needs of the capitalist economy and the transforming society were also built and settled. Between the two world wars, the development of the settlement continued vigorously, which is indicated not only by the dynamic growth of the population. After the Second World War, a fundamental change took place. As a result of the resettlement of the outlying population to the interior and the partial eradication of the majors, the area of the settlement's inner territory increased significantly, and the development of the socialist urban image began. The construction of high-rise public and residential buildings that reshaped the image of the center began, and spectacular communal and infrastructural developments took place until the middle 1980's, one of the results of which was the repeated declaration as a city. Beyond the city core, however, the residential area remained village-like, and the demographic erosion of the outlying majors accelerated. The system change and the development of the market economy brought new opportunities to the life of Mezőhegyes as well. The extent of the city has not increased fundamentally, but the new residential buildings and panel reconstruction, as well as the rehabilitation of the brownfields, outline the future of a more livable city. Even today, the structure of the city is not compact, but rather consists of mosaics of special neighborhoods.

BEVEZETÉS

A rövid városi múlttal rendelkező Mezőhegyes mai arculata őrzi és magában foglalja az előző nemzedékek építészeti hagyományait, a különböző korok eltérő beépítési karaktereit, de felfedezhető annak a természetföldrajzi környezetnek a lenyomata is, amelyre települt. A természetföldrajzi környezet (pl. ármentes térszín, löszön kialakult alföldi mészlepedékes csernozjom talaj, a mélyebb talajvízszint stb.) kedvező életfeltételeket biztosított az e tájon mindenkor megtelepülők számára. A régészeti adatok tanúsága szerint a település földrajzi környezete több ezer éve lakott terület. A török hódoltság idején elnéptelenedett, azonban település reorganizációjához a 18. század végéig ezen adottságok nem bizonyultak elegendőnek. Mindezekben túlmenően szükség volt egy olyan

államhatalmi intézkedésre is, a Császári Ménesbírtok megalapítására 1784-ben, amely meghatározónak bizonyult.

A modern Mezőhegyes napjainkra úgy válhatott egy speciális történelmi múltú és kedvező természeti adottságokkal rendelkező alföldi kisvárossá, hogy a telepítés mérnöki elgondolás szerint történt, alárendelve a Ménesbírtok mindenkori érdekeinek. Az a tény, hogy a Ménesbírtok alapításakor tudatos településtervezést alkalmaztak, napjainkig hatással van Mezőhegyes település-szerkezetére. Ilyen például a szabályos utcahálózaton túlmenően az egyes városrészek elkülönülése és sajátos kapcsolata a Ménesbírtok épületeivel.

A településfejlődés specialitásának másik eleme, hogy a települések általában egy zárt településmagból kiindulva fejlődnek – a földrajzi tér minden irányába – az évszázadok során (*MENDÖL 1963, CSAPÓ – LENNER 2013, BELUSZKY 2018*). Ez Mezőhegyes vonatkozásában úgy módosult, hogy előbb születtek meg a külterületi településrészek (majorok), mint a zárt településmag, függetlenül attól, hogy a 18-as major a Ménesbírtok „kvázi” központjaként funkcionált megalapításától fogva. Az egyediséget az is erősíti, hogy majorok vagy belőlük szerveződő települések közigazgatási önállóságra ritkán jutottak az Alföldön, s ez alól is kivételt képez Mezőhegyes (*TÓTH 1978, 2010*). Mindezt az a gazdasági felismerés is mozgatta, hogy a lótenyésztéshez a major volt a legmegfelelőbb gazdálkodási és települési forma. Azaz a majorok így is hozzájárultak a település prosperitásához és a rendezett településkép (pl. szabályos alaprajz, fasorok az utak mentén, modern gazdasági épületek stb.) meghonosításához. E tradicionális településkép egy-egy elemével napjainkig találkozhatunk, mely mind morfológiailag, mind a település horizontális és vertikális struktúráját tekintve egyediséget képvisel hazánkban (*BECSEI 1993, CSAPÓ – KOC SIS 2008*). Az egyes épületeket tekintve pedig számos építészeti remekmű született, melynek eredményeként olyan történelmi táj struktúra alakult ki, amely teljes joggal lett a világörökségi cím várományosa. Mezőhegyes arculata és szerkezete azon funkciók (pl. lakó, gazdasági, rekreációs stb.) hatása alatt is fejlődött, amelyeket története során ellátott, s ezek egyben az egyedi fejlődés elemei is, amelyek összegződnek és specifikus szerves egységet alkotnak, megőrizve a tradicionális elemeket (*BECSEI 1993*).

A fentiekén túlmenően azonban azt is hangsúlyozni szükséges, hogy minden település belső életének és térbeli struktúrájának meghatározó tényezője az is, hogy az ott élők hogyan veszik igénybe saját környezetük táji adottságait és természeti erőforrásait, s arra miként hatnak vissza (*CSAPÓ 2016, 2021, KÓKAI 2009*). Mindez nem csak az együtt élő generációk esetében más és más, hanem egy adott generáción belül is eltérő a humán erőforrás egyes tagjainak gondolkodása és mentalitása, azaz a különböző tradíciókkal rendelkező egyének és csoportok is különféleképpen válnak térformáló erővé és tényezővé. E tekintetben elegendő a katonai szellemiség (pl. rend, fegyelem, tisztaság stb.) kiemelése, amely mindig pozitív tudati elemként jelent meg és hatott.

Az elmúlt 240 évben bekövetkezett változások alapján Mezőhegyes településfejlődését – figyelembe véve a társadalmi-gazdasági struktúraváltásokat is – az alábbi négy szakaszra tudjuk bontani.

1. MEZŐHEGYES KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE 1867-IG

A település épített környezetének fejlődése két szálon követhető nyomon. Az egyik a belterület fejlődése és formálódása, a másik a külterületi majorok számának és lakosságának a növekedését jelenti.

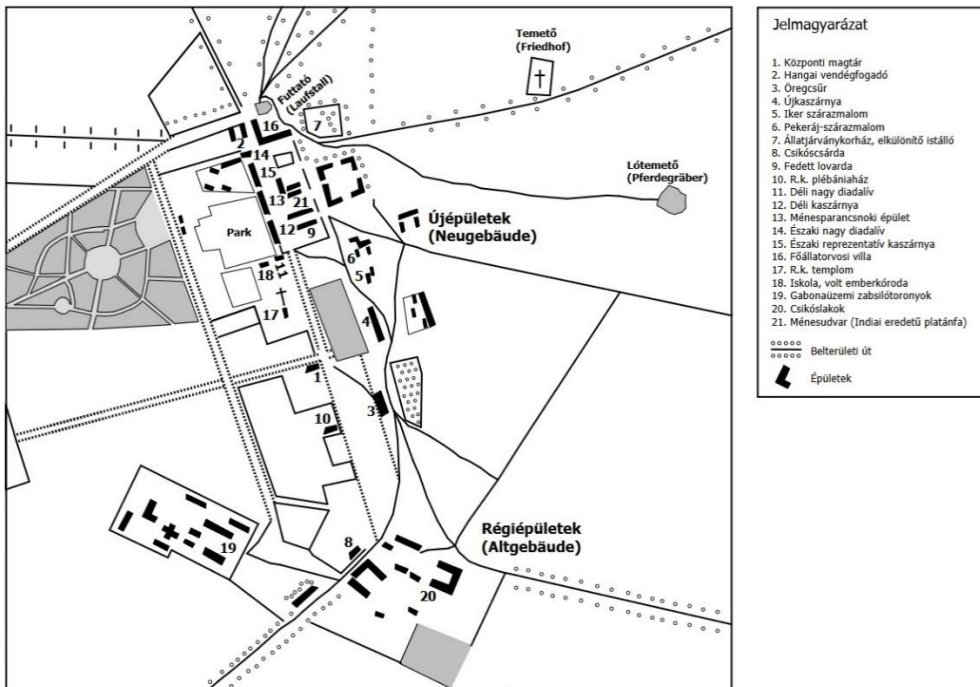
Mindenképpen szükséges hangsúlyozni, hogy Mezőhegyes esetében a külterület és zárt település fogalmak használata – különösen a 19. század végéig – nem pontos, mert a külterület települési egységei is egy-egy zárt településrészt alkottak, s azok még ma is. Ezért a zárt település helyett a „belterület”, vagy „belterületi zárt település” kifejezések használata jobban tükrözi a tényleges állapotokat (BECSEI 1993). A továbbiakban a belterület fogalmát használjuk, amely értelemszerűen napjaink belterületi zárt települési egységére értendő, amelynek területi kiterjedése az elmúlt évszázadban határozottan megváltozott (1. táblázat). A történelmi belterülethez „de facto” hozzátartozik a mai 18-as major is, azaz Ómezőhegyes, mindazok ellenére, hogy az önkormányzat „de jure” külterületként tartja számon (1. ábra). A teljesség igényéhez tartozik azonban, hogy a 2019-től hatályos Településszerkezeti Tervben a fejlesztési irányok és változások között szerepel a belterület jövőbeni kiterjesztése, az alábbiak szerint:

„...A település belterületét növeljük a hozzá közvetlenül kapcsolódó 18-as major lakóterületi részével, a Béka tótól keletre kiépült lakóterületi sávval, továbbá a lovaspálya és a lakóterületek közötti, jelenleg külterületi szántókkal...”

A Ménesbirtok kül- és belterületéről az első olyan részletes térkép, amely mind az elhelyezkedést, mind a környezetgazdálkodást tekintve pontossága miatt alapvető fontosságú, a Habsburg Birodalom első katonai felmérésének (1782-85) térképlapjain található. E térképlapokon a „Szálás, zu Mező Hegyes” név, a „Szálás, zu Nagy Beregh” és a „Feszkés Szállás” van feltüntetve, az ezt körülvevő egyes területek pedig „Pusta Mező Hegyes”, „Pusztá Nagy Beregh” és „Kovács Pusztá” néven szerepelnek. A térképről nem hiányzik a Száraz-ér sem, s annak partjain ábrázolt erdős-nádas területén egy Vadász-ház (Jagerhaus) elnevezést is olvashatunk. Az ekkor megalapított Ménesbirtok központját a környező településekkel több alsóbbrendű út kötötte össze. Az országos főútvonal-hálózatból említést érdemel az ún. „Aradi út” Battonya és Tótkomlós közötti szakasza, amely ekkor még a Ménesbirtok külterületén haladt át, de 1789-től a postakocsi állomás és az ún. Hangai vendégfogadó megépült a 17-es majorban, ide vonzva ezt az országos jelentőségű kereskedelmi és postautat, amely a legrövidebb összeköttetést biztosította Arad és Pest között. Fontos

változás volt, hogy 1789. március 20-án II. József vásárjoggal ruházta fel Mezőhegyest, s évente kétszer – április elsején és október elsején vagy az azt követő napon – lehetett az országos vásárt megtartani. Ez egy fontos mezővárosi funkció gyakorlását tette lehetővé, melynek kisugárzó hatása rövid idő alatt megmutatkozott. Amint a Ménesbirtok helyét az előzetes tervek alapján kitűzték, elkezdtek a területet körbe keríteni, és a tervezett épületeket felépíteni, melyeket a második katonai felmérés térképszelvényein részletesen feltüntettek (1. ábra).

1. ábra. A Ménesbirtok épített környezete (1819-1869)
Figure 1. The built environment of Ménesbirtok (1819-1869)

Forrás: Második katonai térképfelmérés (1819-1869) szelvényei alapján rajzolta Sallai Róbert.

A körülhatárolt területet Vertics József Csanád vármegyei földmérő 1787-ben 84 részletre osztotta. A Ménesbirtok egész határa 1,9 m mély árokkal és ezen belül 19 m széles, vegyes fanemből álló erdősávval, valamint betonlapokra épült drótkerítéssel volt körülveve. A Császári és Királyi Ménesintézet területe 1787-ben 42 000 csanádi kisholdat tett ki (1 csanádi kishold=1100 n-öl), a külterületét négy kerületre (Mezőhegyes, Kamarás, Fecskés, Pereg) osztották. Itt épültek fel a majorok (ezen belül az ún. főmajorok, pl. fecskési 6-os, kamarási 21-es, peregi 57-es, a központi gazdasági udvar, a legendás 18-as). A táblák között

ún. „triftek”, azaz lófuttatókat hagytak ki, a majorok pedig azt a számot kapták, amelyik táblában felépültek. A korabeli térképek alapján az is egyértelmű, hogy – a közhiedelemmel ellentétben – nem szabályos 500-500 katasztrális holdakra osztották a Ménesbirtok külterületét (39 911 kat. hold 855 n-öl). A 84 kerületes eredeti felosztás napjainkig fennmaradt. A legkisebb a Nagy Peregi határrész 59. kerülete (280 hold 100 n-öl), míg a legnagyobb ugyanitt a 44. kerület (550 hold 560 n-öl) volt. A majorokban tágas és magas ménes-istállók (12 db), a csikósok részére lakások, s egyéb melléképületek is létesültek.

A település reprezentatív központját – ez a 17-es major (az ún. „nagy hodály”) – 1789-től kezdődően építették ki, azonban mind a katonaság és később a polgári lakosság túlnyomó többsége is – a 20. század közepéig – a majorokban élt. A lótenyésztéshez szükséges épületek rövid idő alatt elkészültek (1. ábra).

Közismert, hogy 1809-ig felépült a parancsnoki épület /1790/, az állatkórház, a törzs-ménistálló, a mészárszék, az északi és déli nagy kaszárnya /1785-90/, a száraz malom és a sütőház /1786/, illetve a központi magtár /1805/ és a fedeles lovarda /1809/. Ahogyan a II. katonai felmérés térképéről készült másolaton (1. ábra) is jól látható, kialakult az a sajátos településszerkezeti alapstruktúra is, amely napjainkig jellemzi Mezőhegyes történelmi belterületét. Ezen városrész két ősi magból tevődik össze: az egyik Ómezőhegyes, vagy az ún. „kis hodály”, a másik a tőle északra mintegy 1-1,5 km-re kiépülő központ, az ún. „nagy-hodály”. Az épületek 220 csanádi holdat foglaltak el (FÉNYES 1840).

A történelmi belterületet (városmag) el kell különítenünk a város többi belterületi részétől, hiszen jellegében is egészen más formaegyüttest láthatunk. A városmag beépítettségét és építészeti karakterét azok az épületek határozzák meg, amelyek szorosan kapcsolódnak a Nemzeti Ménesbirtok múltjához és jelenéhez. Gyakorlatilag ez az a három részből álló tradicionális városmag, amely az első évtizedekben kiépült, s kisvárosias vonásaival napjainkig egyedi arculatot kölcsönöz Mezőhegyesnek. Minderről Fényes Elek 1840-ben megjelent munkájában az alábbiakat írta:

„...Mezőhegyesnek felső részét, mely a' ménes-osztályt, az ahhoz tartozó épületekkel foglalja magában, az alsó résszel, hol a gazdasági osztály áll, egy hosszú, és szép fasor köti össze...” (FÉNYES 1840 P152.)

Ómezőhegyes

A település legrégebbi része, az alapítás után az első építkezések (pl. csikós lakások, istállók stb.) itt, a központi gazdasági udvarban, a „kis hodályban” történtek, ez a híres 18-as major. Ma is több műemlék, ill. műemlék jellegű épület őrzi az első évek emlékét, sajnos romos állapotban. A lakóépületek (223 db) a gazdasági épületeket csaknem körkörösén fogják közre. A települési rendjük halmazos, zsákutcás. A városrész szerkezetileg és funkcionálisan a külterületi majorokhoz hasonlít, de területe közvetlenül érintkezik a belterülettel. Az egész

terület eredetileg a Ménesbirtok ősi központjának a magját képezte (1. ábra). Vertikális beépítésére a földszintes beépítés napjainkig jellemző maradt, ritkábban 1-2 emeletes épülettel. 1784-85-ben itt építették fel mintegy fél év alatt a szolgálati lakásokat, az istállókat, a vágóhidat. Ómezőhegyes napjainkban már infrastrukturálisan elmaradott (pl. víz, út, közvilágítás stb.) ezek fejlesztése szükséges ahhoz, hogy a város belterületébe történő reinteigráció sikeres legyen.

Reprezentatív központ vagy az ún. „nagy hodály”

Az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb méntelepének reprezentatív központját a 17-es majorból kiinduló hármass sugárút tengelyére tervezték és építették ki. A központ görögkereszt alakban komponált öt négyzetudvarból állt. A korabeli térképek tanúsága szerint ehhez a sugárút felé Ny-i udvar és díszkert is tartozott. A kereszt É-D-i szárán három udvar alkot egységet, középen a parancsnoki épülettel, É-on és D-en egy-egy 90 m hosszú reprezentatív kaszárnyával (1. ábra). A két kaszárnyát 1785-90 között építették, az oldaluknál elhelyezkedő diadalívek később, 1807-ben készültek el. A görögkereszt K-i udvara négy L-alakú csikóállásból állt össze (TÓTH 1986).

A Ménesbirtok adminisztratív-szolgáltató központja

A 18-19. század folyamán a két központi mag között épültek fel azok az épületek (pl. kórház, tiszti lakok, római katolikus templom, szárazmalom stb.), amelyek a beépítés 20. századi menetére, szerkezetére is meghatározó jelentőséggel bírtak, s amelyek ma vagy műemlékek, vagy műemlék jellegű épületek. Az épületek egy része közvetlenül a lótenyésztés céljából épült, másik részük az azt kiszolgáló gazdasági épület volt, s nem utolsósorban az irányítást és az ellátást végző katonák részére épült katonai létesítmények is jelen voltak. Utóbbiak - a fogadókkal, óvodával, iskolával stb. együtt - az É-D-i sugárút (ma Kozma Ferenc út) mentén, míg a gazdasági épületek főként a K-i oldalon (ma Kossuth Lajos út) elhelyezkedésüket tekintve szabályos rend szerint épültek meg. Ezek az elkülönülten álló, tömbös beépítésű, rendszerint kétszintes épületek határozták meg a későbbi beépítések szerkezetét, az utcák kijelölésének lehetőségét, amelybe azonban a zöld, parkos-ligetes területek által megszabott keretek is szerepet játszottak.

Mezőhegyes fejlődési dinamizmusát jelzi, hogy az 1830-as években a település lakossága elérte az 1300 főt, s a foglalkozási megoszlás jelzi, hogy alapvetően a katonai igazgatási és lótenyésztésben foglalkoztatottak dominanciája érvényesült (1. táblázat). A méltán híres loállomány (2777 db) mellett azonban a gazdálkodáshoz 653 jármos ökröt is tartott a lakosság (FÉNYES 1839).

2. A VÁROS FEJLŐDÉSE 1867-TŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

A kiegyezés után a Ménesbirtok a magyar kincstár tulajdonába került, s a szakszerű fejlesztés eredményeként a 19-20. század fordulójára Európa egyik legmodernebb és legnagyobb mezőgazdasági üzemévé fejlődött: többek között volt saját telefon-, távíró- és kisvasút (lóré) hálózata, kender- és cukorgyára, fa- és állatifehérje-feldolgozója, szárazmalma, szeszfinomítói, óvodája, iskolája, kórháza, gyógyszerháza és idősotthona. A 19. század végén erőteljes iparosodás kezdődött, melynek keretében megépült a cukorgyár (1889) és az ehhez tartozó lakótelep, a külterületen pedig a szeszfőzde és a kendergyár (1893). Ezek mindegyike jelentősen megváltoztatta a település textúráját, s olykor indirekt hatásai fontosabbak voltak. Mindez iparforgalmi központtá is tette Mezőhegyest, s szoros gazdasági kapcsolatok épültek ki a bánsági településekkel is, mint nyersanyag beszállítókkal és késztermékek felvevőpiacaival (KÓKAI 2010, 2015).

1. táblázat. A Császári és Királyi Ménesbirtok személyzete (1829)
Table 1. Staff of the Imperial and Royal Stud Courts (1829)

alezredes	1	kadét	2	segédtiszt	1
kapitány	4	tábori pap	1	számvevői járulnok	1
főhadnagy	4	hadbiztossági tiszt	1	építési járulnok	1
1alhadnagy	4	számvevő	1	gazdasági kormányzó	1
főorvos	1	kaszárnya felügyelő	1	trombitás	1
állatorvos	2	strázsamester	22	közlegény	269
kasznár	1	káplár	51	tábori kocsis	17
erdész	1	dobos	1	csikós	238

Forrás: Fényes E. (1839) adatai alapján.

A belterület vonatkozásában áttörést jelentett az ún. „cukorgyári lakótelep” felépítése. Ez volt ugyanis a belterületen az első olyan építkezés, amely kifejezetten lakófunkciók miatt épült. A lakótelep egy része a 19-20. század fordulóján, míg a másik része az 1960-90 közötti évtizedekben épült be (2. ábra), döntően a Munkácsy-Csokonai-Hild János utcák mentén. Ekkor még a település belterületén és ahhoz közvetlenül kapcsolódva nagy kiterjedésű gazdasági területeket is találunk. Az első és második fejlődési korszakban a belterület alaprajza nem változott meg markánsan, a harmadikban lényegesen módosult, amelyet jól érzékeltet a horizontális és vertikális beépítettség fejlődését összegző 2. ábra is. A népességszám dinamikus változását jelzi, hogy 1880-ban 3380 fő élt a település bel- és külterületén, ez a szám 1910-re közel nyolcezer főre emelkedett (2. táblázat).

Mezőhegyes külterületének meghatározó tájalkotó elemei, a tájtörténet élő emlékei a majorok és egyéb termelési-tárolási épületek (pl. zabsilók, magtárak,

istállók stb.). A majorok térbeli rendjét a gazdálkodási célszerűség által diktált sajátos, tervszerű telepítés határozta meg. A külterületi településrészek fejlődése a második világháborúig zavartalan volt (2. táblázat). A kiépültség csúcán 44 népesebb major állt a település határában. Az 1944 előtt épített 1253 lakás többsége a majorokban volt. Az eredetileg 1 szoba, konyha, kamrás lakóházakhoz gazdasági épület (ól) is tartozott, térben elkülönítetten. A külterületi népesség száma 1949-ig folyamatosan emelkedett, akkor érte el abszolút számokat tekintve a maximumot (6374 fő), de arányában 1930-ban volt a legmagasabb (75,1%).

2. táblázat. Mezőhegyes bel- és külterületének demográfiai változásai (1910-2022)
Table 2. Demographic changes in the inner and outer areas of Mezőhegyes (1910-2022)

Településrész	Év	Terület	Népesség	Arány az össznépességből
		kat. hold	fő	%
Belterület	1910	305	3729	46,8
	1930	305	2084	24,9
	1949	305	3487	35,4
	1960	538	4235	46,4
	1990	538	5250	73,5
	2011	538	4524	79,2
	2022	538	na.	na.
Külterület	1910	29888	4243	53,2
	1930	29888	6275	75,1
	1949	29888	6374	64,6
	1960	27084	4902	53,6
	1990	27084	1931	26,5
	2011	27084	1188	20,8
	2022	27084	na.	na.
Összesen	1880	30193	3380	100,0
	1910	30193	7972	100,0
	1930	30193	8359	100,0
	1949	30193	9861	100,0
	1960	27622	9137	100,0
	1990	27622	7181	100,0
	2011	27622	5712	100,0
	2022	27622	4496	100,0

Forrás: Népszámlálások adatai alapján saját szerkesztés

3. AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDŐSZAKA

A harmadik fejlődési időszakot 1945-től 1990-ig számítjuk, amely szakaszon belül az 1945-1960 közötti (ekkor pl. 316 lakás épült) és az 1960-1990 közötti szakasz különíthető el. Az elkülönítés alapja nem csak az említett lakóházak

építésének dinamikus növekedése, hanem azok jellegének megváltozása is. Ekkor – a korábbiaktól eltérően – a beépített területek jelentős vertikális és horizontális terjeszkedése következett be (2. ábra). Az 1945-ös földosztással egy időben megindult a belterületen a telekkiosztás, továbbá tudatosan – sajnos adminisztratív módszereket is alkalmazva – elkezdődött a lakosság belterületre telepítése és a majorok részleges felszámolása. Mindezek eredményeként 1960-ra a külterületi népesség aránya 53,6%-ra, 1990-re pedig 26,5%-ra csökkent (2. táblázat).

Mezőhegyes lakótelepei (Gluzek Gyula, Molnár C. Pál, Zala György) a szocializmusban épültek, városképileg meghatározó mennyiségben (33 db) és városképileg meghatározó területeken (2. ábra). A négy- vagy többszintes panelházak a szocialista városközpontok szimbólumai voltak, s a korszakban a várossá nyilvánítás kötelező előfeltételévé is váltak (CSAPÓ – LENNER 2013). Mindazok ellenére, hogy idegenül hatnak e kisváros arculatában, hosszú távú létezésüket tényként kell kezelni, felújításuk, egyedi, de harmonikus illeszkedéssel jól megoldható.

A nyugati és a keleti lakóöv kertés lakóházakkal történő beépítés már 1945 előtt megkezdődött, azonban napjaink utcaképének meghatározó elemei a szocializmus időszakának emlékét őrzik, ezek az ún. „Kádár-kocka” házak. E lakóövből több helyen találunk (pl. Posta utca, Hild János utca stb.) ikerházas beépítést is, a jelentős többség azonban kertés-családi házas beépítésű. A telkek méretét, valamint azok beépítésének módját általában a mindenkori településrendezési tervek határozták meg. Természetesen e lakóöv sem egységes, az időbeli és térbeli változásokat az 2. ábrán tüntettük fel. Jól elkülönül a városközponttól nyugatra és keletre elhelyezkedő lakóöv, a legnagyobb területi kiterjedést és tervszerűen beépített családi házas városrészt az északi negyedben látjuk. A II. József körúttól északra, a Tótkomlói útra, mint tengelyre kifutó utcahálózat (pl. Hunyadi János, Rákóczi Ferenc, Ságvári Endre, József Attila utca stb.) szabályos szerkezetű és egységes telekosztással jellemezhető.

4. A VÁROS FEJLŐDÉSE A RENDSZERVÁLTOZÁSTÓL NAPJAINKIG

A negyedik időszak az elmúlt harminc évet öleli fel. Erre az időszakra már nem a mennyiségi növekedés – a horizontális és vertikális terjeszkedés – jellemző, hanem a minőségi változás, illetve a belső strukturális átalakulás és gyarapodás. Ugyanis 1990-re a népesség többsége (73,5%) már a belterületen élt, amelynek kiterjedése jelentősen (638 kh = 367 ha) megnőtt (2. táblázat).

A városmag fejlődésének részletesebb elemzése, a főbb tendenciák ismertetését az alábbiakban foglaljuk össze. A lakóhely funkció csak utólag épült be és erősödött meg a városközpontban, melynek egyik városképileg és építészeti, illetve funkcionálisan is negatív eleme a szocialista örökségnek

A belterület beépítésének jellegzetessége, hogy nem csak istállók, lovarda, lóversenypályák, hanem iparforgalmi létesítmények is találhatóak itt. Az ipari területek két szektorra bonthatók. A városközponttól nyugatra a volt cukorgyár és létesítményei, ill. a MÁV telep, a Vetőmagüzem és a Szennyvíz-tisztító, míg keletre a lakóegységek között több kisebb ipari üzemek (pl. Vasipari KTSZ, Hód-Modell stb.) találhatók el, ill. mások (pl. Gázfogadó, TÜZÉP-telep, Húsüzem stb.) a Battonyai út mellett, de már a lakóövezeten kívül találhatóak (2. ábra).

Mezőhegyes belterülete jelentős zöldterületeket foglal magába. A városban 23 hektárnyi gondozott zöldterületen, virágokkal és száz évnél is idősebb faritkaságokkal övezet négy pihenő park (pl. Szent György tér, Béke park, Csekonics tér stb.) van, melyeket számos sétány szel át. A zöld területeket, amelyek a sportpályákat, a strandot, a parkokat éppen úgy magukban foglalják, mint a városközpontig behúzódó kerteket és a K-i oldalon a belterületet lezáró részeket (pl. Béka-tó, Parkerdő, tartalék ipari- és lakóterület, szántó stb.) helyi védettségű, 200 évesnél idősebb famatuzsálemek tarkítják. E területek és fafajok épségének megőrzése éppen olyan fontos, mint gondozásuk és a városfejlesztési tervekben meghatározott (pl. kemping, termálfürdő bővítése stb.) célok megvalósítása. A belterületi zöld övezet része a 19-es számú major, a lóversenypálya és mellette elhelyezkedő temető is. Mezőhegyes belterületén található zöldfelületi rendszerben inkább minőségi, mint mennyiségi fejlesztés szükséges.

A város külterületén napjainkban is a nagyparcellás, rendezett, erdősávokkal jól tarkított tájszerkezet a jellemző, majorokkal, külterületi lakóhely csoportokkal. A majorok eltérő jellegűek: vannak közöttük lakóházak, állattartó telepek, géptárolók és terményfeldolgozók egyaránt. A népességszám csökkenés napjainkig folytatódott, s a 2011-es népszámlálási adatok alapján a lakosság 20,82%-a lakott külterületen, amely adat Ómezőhegyes városrészt is tartalmazta. Az egykori Kendergyár köré települt külterületi telep folyamatosan megoldandó feladatokat jelent a város vezetésének.

A külterületek szerves része a szántóföldek között széles, ökológiai szempontból is jó adottságú erdősáv rendszer. A külterületi erdősültség (pl. erdőfoltok, fasorok stb.) alföldi viszonylatban és a környező települések adataihoz képest is magas értéket ér el (10%), melyek zöme telepített. Funkciójuk vegyes, részben deflációs mezővédő erdősávok, részben esztétikai értéket képviselnek (BARANYAI – CSAPÓ 2011). Természetes erdők (pl. Rajta-erdő stb.) csak a Száraz-ér menti területeket kísérik.

ÖSSZEGZÉS

Az adott kor innovatív elgondolásai alapján szervezték meg és valósították meg a Ménesbirtok épületeinek komplex felépítését és a kapcsolódó gazdálkodását.

Megalapítását követően mágnesként vonzotta magához azokat a központi funkciókat, amelyek kiemelték szűkebb környezetéből, sokoldalúan kapcsolódtak a lótenyésztéshez, mely révén rövid idő alatt országos, majd európai hírnévre tett szert. A település fejlődése a kiegyezés óta eltelt másfél évszázadban rendkívül dinamikus volt, melyben a Ménesbirtok korát meghaladó fejlettségi indexekkel, mintagazdasági státuszával, folyamatosan megújulva mindig kulcsszerepet játszott. Az iparosítás (pl. cukorgyár, kendergyár stb.) és a vasutak kiépülése gyors társadalmi-gazdasági fejlődést indított el, melynek eredményeként megindult a gyári nagyipari termelés, melynek termékeit a vasút juttatta el a távolabbi régiók fogyasztói számára. Ezzel egyidejűleg sorra épültek és települtek meg a tőkés gazdaság és az átalakuló társadalom igényeit kielégítő intézmények és szolgáltatások is. A két világháború között lendületesen folytatódott a település fejlődése, amire nem csak a népességszám dinamikus gyarapodása utal. A második világháború után alapvető fordulat állt be. A külterületi népesség belterületre telepítése és a majorok részleges felszámolása következtében a település belterületének kiterjedése jelentősen megnövekedett, s megkezdődött a szocialista városias arculat kialakítása. Megindult a központ arculatát átformáló emeletes köz- és lakóépületek kialakítása, látványos kommunális és infrastrukturális fejlesztések is történtek az 1980-as évek közepéig, melynek egyik eredménye az ismételt várossá nyilvánítás lett. A városmagon túl azonban a lakóöv falusias jellegű maradt, a külterületi majorok demográfiai eróziója felgyorsult. A rendszerváltozás, a piaczgazdaság kiépülése új lehetőségeket hozott Mezőhegyes életében is. A város kiterjedése alapvetően nem növekedett, viszont az új lakóházak és a panel rekonstrukció, valamint a barnaövezetek rehabilitációja egy élhetőbb város jövőjét rajzolja ki, amelybe szervesen beépülnek a zöldövezetek és a külterületek is. A város szerkezete ma sem kompakt, inkább speciális városrészek mozaikjaiból áll.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARANYAI G. – CSAPÓ T.** (2011): Zöldterületek a hazai városokban, hatásuk az életminőségre, különös tekintettel a városklímára. In: Kókai S. (szerk.) Geográfiai folyamatok térben és időben: tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet. 480 p. pp. 63-73.
- BECSEI J.** (1993): Mezőhegyes településmorfológiai jellemzői. Földrajzi Értesítő 1993. XLII. évfolyam, 1-4. füzet, pp. 193-223.
- BELUSZKY P.** (2018): A települések világa Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 327 p
- CSAPÓ T. – KOCSIS Zs** (2008) (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. IV. Településföldrajzi Konferencia Szombathely, Savaria University Press (2008), 329 p.

- CSAPÓ T. – LENNER T.** (2013): Szekszárd településföldrajza. In: Kókai, S (szerk.) Tanulmánykötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet. 396 p. pp. 75-89.
- CSAPÓ T.** (2016): Település-morfológiai kutatások Mendől Tibor óta napjainkig. Településföldrajzi Tanulmányok 5 /1 pp. 17-26.
- CSAPÓ T.** (2021): A nagyvárosok területfelhasználásának átalakulása. In: Rechnitzer J.-Berkes J. (szerk.) Nagyvárosok Magyarországon. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 298 p. pp. 99-108.
- FÉNYES E.** (1839): Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. IV. kötet. Pest, Trattner Károly nyomdája.
- KÓKAI S.** (2009): Nyíregyháza funkcionális morfológiája. In: Gál A-Hanusz Á (szerk.) Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára. Szerencs-Nyíregyháza, 396 p. pp. 215-234.
- KÓKAI S.** (2010): A Bánság történeti földrajza (1718-1918). Nyíregyháza. 422 p.
- KÓKAI S.** (2015): A bánsági kisvárosok fejlődésének néhány 19. századi sajátossága. In: Tésits R.-Alpek B. L. (szerk.) A mi geográfiánk. Tóth József emlékezete. Pécs, Publikon Kiadó 632 p. pp. 107-115.
- MENDŐL T.** (1963): Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 371. p.
- TÓTH J.** (2010): A magyar városodás néhány időbeni és regionális sajátossága. In.: Dr. Moholi Károly emlékkötet, Szeged, pp. 185-197.
- TÓTH J.** (1978): Az alföldi városfejlődés elmúlt évszázada. Alföldi Tanulmányok II. Budapest. pp. 5-23.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. KSH. Bp. 1912.
Népszámlálási adatbázisok: 1930, 1941, 1949, 1960, 1990, 2011, 2022 évekre vonatkozóan.